

Julia Lähdemäki

SUKUPUOLEN ILMENEMINEN HUISKE- ESIOPETUSMATERIAALIN OPETTAJAN OPPAASSA

TIIVISTELMÄ

Julia Lähdemäki: Sukupuolen ilmeneminen Huiske-esiopetusmateriaalin opettajan oppaassa
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Varhaiskasvatus
Huhtikuu 2020

Esiopetuskirjoja on tutkittu sukupuolen näkökulmasta hyvin vähän. Aikaisemmissa oppikirjatutkimuksissa (mm. Palmu 2003; Tainio & Teräs 2010) osoitetaan naisten olevan aliedustettuina oppikirjojen teksteissä ja kuvissa. Sukupuolet esitetään hyvin stereotyyppisesti ja oppikirjat välittävät hyvin yksipuolista kuvaa sukupuolista. Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin, miten sukupuoli näyttäytyy Huiske-esiopetussarjan opettajan oppaassa. Tavoitteena oli selvittää, millä tavoin sukupuoli representoidaan ja minkälaisia käsityksiä sukupuolista luodaan. Toisena tavoitteena oli selvittää, millaisia sukupuolirooleja opettajan opas viestittää tarinoissa, leikeissä ja kuvissa esikoululaisille. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustuu sosiaaliseen konstruktivismiin, jossa hyödynnetään feminististä tutkimusteoriaa.

Tutkimusaineistona oli Lasten Keskuksen julkaisema Huiske-esiopetussarjan opettajan opas (2016). Aineiston analysointiin käytettiin diskurssianalyysia, jonka avulla tarkasteltiin opettajan oppaan representaatioita ja tekstejä. Tutkimuksen tarkoituksena oli lisätä oppikirjatutkimuksen määrää esiopetuksen kannalta. Aineistosta analysoitiin sukupuolittavia kuvia, sanoja ja ilmauksia.

Tutkimustulosten perusteella opettajan opas sisälsi huomattavasti enemmän maskuliinisia hahmoja kuin feminiinisiä. Oppaan teksteissä oli sukupuolittuneita sanoja, kuvia ja käsityksiä, jotka viestivät konservatiivista ja stereotyyppistä sukupuolinäkökulmaa. Saadut tulokset olivat linjassa aikaisempien oppikirjatutkimustulosten kanssa.

Avainsanat: Esiopetus, oppikirjatutkimus, sukupuoli, representaatio

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT JA KESKEISET KÄSITTEET	7
2.1	KASVATUSTIEDE JA FEMINISMI	7
2.2	SUKUPUOLI.....	8
2.3	SUKUPUOLEN ERI ULOTTUVUUDET	9
2.4	ESIOPETUS	11
2.5	ESIOPETUSKIRJAT	12
3	AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET	13
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	15
4.1	TUTKIMUKSEN MERKITYS JA TAVOITTEET.....	15
4.2	TUTKIMUSKYSYMYKSET	15
4.3	TUTKIMUSAINEISTO.....	16
4.4	DISKURSSIANALYYSI TUTKIMUSMENETELMÄNÄ	16
5	TUTKIMUSTULOKSET	19
5.1	HAHMOT	19
5.2	SUKUPUOLTEN REPRESENTAATIOIOT	21
5.3	SUKUPUOLEN ILMENEMINEN TEKSTEISSÄ	23
6	POHDINTA	25
6.1	TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUS	26
7	LÄHTEET	27

1 JOHDANTO

Olen ollut kiinnostunut sukupuolesta ja sen merkityksestä yhteiskunnassa pienestä lapsesta asti. En koskaan lapsena sopinut stereotyyppiseen tytön muottiin ja ahdistuin välillä aikuisten minulle osoitetuista kommentteista. Tyypillisin aikuisten kommentti oli: ”Mikset pukeudu mekkoihin tai leiki nukeilla niin kuin muutkin tytöt?”. Seurakunnan järjestämässä päiväkerhossa sain erityisluvan leikkiä poikien huoneessa, jossa oli leluina pikkuautoja ja puupalikoita. Esikoulussa sukupuoliittuneet kommentit vähenivät, mutta edelleen minua pidettiin poikkeavana. Muun muassa näiden kokemusten vuoksi haluan itse tulevana kasvattajana tarjota lapsille mahdollisuuden olla oma itsensä välittämättä stereotyyppisistä sukupuoliroolien rajoista.

Sukupuoli on yksi keskeisimmistä tavoista luokitella aikuiset ja lapset ryhmiin. Jo ennen lapsen syntymää vanhemmat saattavat udella sikiön sukupuolta ultraäänitutkimuksessa. Viimeistään lapsen syntyessä vanhemmat kyselevät kättilöltä, tuliko tyttö vai poika. Vauvan saapuessa kotiin vaatteet, lelut ja sisustus voivat olla sukupuolen mukaan suunniteltu. Päiväkodissa tytöt saatetaan ohjata helposti leikkimään rauhallista kotileikkiä, kun taas pojat saavat purkaa energiaa esimerkiksi liikuntasalissa. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 15–16.) Päiväkodissa ja esiopetuksessa kasvattajien tulisi olla tarkkana toiminnastaan, sillä he saattavat tiedostamattaan ohjata eteenpäin stereotyyppisiä käsityksiään lapsille. Lapsen oma identiteetti alkaa kehittyä jo varhaisessa vaiheessa, ja mahdollisia vääristymiä omassa identiteetissään on vaikea lähteä enää muuttamaan. (Härkönen, Lappalainen, Nummenmaa, Ylitapio-Mäntylä & Lehtonen 2011, 79.) Koulussa roolitus voi edelleen jatkua. Tyttöjä pidetään kilteinä ja tunnollisina oppilaina, kun taas poikia äänekkäinä ja kömpelöinä. Pukeutumisessa tyttöjen ”poikamaisuutta” pidetään hyväksyttävämpänä kuin poikien ”tyttömäisyyttä”, ja pukeutuminen saatetaan helposti liittää koulumenestykseen. (Tainio, Palmu & Ikävalko 2010, 17.)

Esiopetusikäiset ovat kasvamassa varhaiskasvatuksen piiristä koululaisiksi ja astumassa perusopetuksen piiriin. Kasvattajien tehtävänä on huolehtia, että varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen määrättyjä ohjeita ja suunnitelmia noudatetaan. Esiopetuksen tasa-arvoa ja sen edistämistä ohjaavat esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014). Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan jokaisella lapsella on oikeus tulla kohdatuksi juuri sellaisena kuin on ja tulla ymmärretyksi ja kuulluksi yksilönä ja yhteisön jäsenenä (Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 15). Tämän lisäksi varhaiskasvatuslaissa säädetään, että varhaiskasvatuksen tulee edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta (Varhaiskasvatuslaki 3 § 6 mom.).

Piilo-opetussuunnitelma on käsite, jolla tarkoitetaan lapsien sosiaalisista yhteiskuntaan, kun heitä opetetaan koulussa tunneilla. Piilo-opetussuunnitelma on nimensä mukaan piilevä ja kattaa kaiken tiedon, jota ei opeteta oppikirjoissa. (Broady 1994, 96-99.) Se käsittää koulun elämäntavan, aikuisten ja lasten väliset sekä lasten keskinäiset suhteet sekä opetukseen liittyvät ulkoiset järjestyksymykset. Piilo-opetussuunnitelmaa voidaan pitää aitoa todellisuutta kuvaavana opetussuunnitelmana. (Meri 1992, 56,58.)

Tässä tutkimuksessa selvitän, miten sukupuoli ilmenee esiopetukseen tarkoitetun Huiske-oppimateriaalin opettajan oppaassa. Esiopetuskirja on lapsen ensimmäinen oppikirja, joka on merkittävä osa lapsen esikoulun arkea ja vuotta niissä esikouluissa, joissa käytetään tiettyjä oppikirjasarjoja. Esiopetuksen oppikirjat ovat vaikuttamassa lasten sukupuolikäsityksen kehittymiseen ja opettajan oppaat kasvattajiin ja esiopettajiin. Oppikirjojen kuvat, tekstien sisältämät asenteet ja sukupuolista välitetyt stereotypiat ylläpitävät ja luovat mielikuvia sukupuolista ja sukupuolirooleista. Tutkimukset osoittavat (esim. Palmu 2003; Tainio & Teräs 2010), että oppikirjat ylläpitävät ja tukevat sukupuoli-ideologiaa ja muodostavat käsityksiä sukupuolten toimintatavoista. Juuri tästä syystä haluan tutkia esiopetuksen opettajan opasta, sillä aikuiset ovat vastuussa lasten kasvattamisesta ja näin myös sukupuolikäsitysten vahvistamisesta.

Sukupuolen ilmenemistä esiopetuksen oppimateriaalien osalta on Suomessa tutkittu melko vähän, joten haluan saada lisää tietoa tutkimastani aiheesta. Sukupuolta ja sen ilmenemistä varhaiskasvatuksessa on tutkittu aikaisemmin (esim. Ylitapio-Mäntylä 2009; Värtö 2000), mutta toistaiseksi vain Nina Dementjeff (2011) sekä Helmi Hannula ja Sonja Balsiene (2016) ovat tutkineet sukupuolen ilmenemistä esiopetuksen oppimateriaaleissa, jotka sisältävät muun muassa opettajan oppaat ja lapsen oman kirjan. Varhaiskasvatuksessa sukupuoli on ollut myös lähivuosina pinnalla, joten haluan myös selvittää, toteutuuko sukupuolten välinen tasa-arvo kirjoissa. Tavoitteenani on saada selville, millaisia käsitteitä sukupuolista ja niiden ominaisuuksista esiopetuksen opettajan oppaat antavat.

Aineistokseni olen valinnut Huiske-sarjan opettajan oppaan, koska sarja on luotu uuden esiopetuksen opetussuunnitelman ohjeiden mukaisesti. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu diskurssianalyysiin ja sosiaaliseen konstruktivismiin näkemykseen, jossa tieto on sidoksissa kieleen ja kulttuuriin.

2 TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT JA KESKEISET KÄSITTEET

Tässä luvussa käsittelen tutkimukseni keskeiset käsitteet ja teoreettiset lähtökohdat. Tutkimukseni on kasvatustieteen tutkimus, jonka näkökulma on feministinen. Feministisellä näkökulmalla tarkoitan huomion kiinnittämistä sukupuolten moninaisuuteen. Teoreettinen viitekehys perustuu sosiaaliseen konstruktivismiin, jonka mukaan todellisuus rakentuu kielellisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 12). Pyrin määrittelemään sukupuolen mahdollisimman kattavasti, koska sukupuoli on käsitteenä moninainen.

2.1 Kasvatustiede ja feminismi

Feminismi on yhteiskunnallinen liike, joka perustuu valistuksen ihanteisiin vapautteen ja tasa-arvoon (Koivunen & Liljeström 1996, 12). Lähtökohtana feministiselle tutkimukselle on tiedon ja tietämisen ymmärtäminen materiaalisena ja kontekstuaalisena paikkaan, aikaan ja henkilöön sidottuna. Feministinen tutkimus pohtii suhdettaan sitä ympäröiviin ihanteisiin ja normeihin, eli tekee näkyväksi patriarkaaliset oletukset, jotka vallitsevat ympäristössään. (Liljeström 2004, 11.) Feministiset tutkimukset kyseenalaistavat ja analysoivat tiedon vastaanottoon ja tuottamiseen sisältyvää valtaa, joka sisältyy hallitseviin oletuksiin (Liljeström 2004, 11; Naskali 2010, 277).

Feministinen ajattelu pyrkii purkamaan yhteiskunnan vallitsevia valtarakenteita ja ajattelutapoja. Samalla se yrittää rakentaa vaihtoehtoisia lähtökohtia ja käytänteitä ajatteluun ja toimintaan (Koivunen & Liljeström 1996, 13). Feministinen kasvatustieteellinen tutkimus jakaa kasvatussosiologian kanssa nä-

kemyksen, jonka mukaan kasvatus ja koulutus jakavat yksilöt sukupuolen mukaan eri ryhmiin ja olettaa ihmiset samanlaisiksi. Tutkimusten keskiössä koulutus on toiminta, jossa keskitytään yhteiskunnallisiin aseisiin, tiedon legitimitettiin ja identiteettien määrittelyyn. Kasvatuksen ja koulutuksen nähdään sukupuolittavan yksilöitä kulttuureihin sopiviksi määriteltyihin sukupuolen tulkinnan tapoihin. (Naskali 2010, 278–279.)

Feministinen kasvatustiede pyrkii opetuksen sukupuolisensitiivisyyteen, jossa sukupuolten väliset erilaisuudet otetaan huomioon opetustavoissa ja -materiaaleissa. Feministinen kasvatustieteen tutkimus analysoi ja haastaa kasvatuksen toimintatapoja, jotka ovat määritelty ”normaaleiksi”, ja rakentaa eroja yksilöiden välille. Normaalius ja poikkeavuus rakentuvat oletukselle kahdesta erillisestä sukupuolesta ja heteroseksuaalisuudesta. Feministisessä tutkimuksessa halutaan normaaliuden korostamisen sijasta olettaa monimuotoisten sukupuoli-identiteettien ja seksuaalisuuksien ilmeneminen. (Naskali 2010, 279–280.) Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, miten opettajan opas normaalistaa tyttöinä ja poikana olemista ja miten oppaassa tarjotaan esiopetusikäisille maskuliinisia ja feminiinisiä subjektipositiota.

2.2 sukupuoli

Sukupuoli käsitteenä on varhaiskasvatuksen keskuudessa yhä enemmän keskusteluissa mukana. Yhteisössämme sukupuoli on yksi tärkeimmistä ihmisen luokittelamisen kulmakivistä, ja monesti aiheutuu kiusallisia tilanteita, jos ihmisestä ei tunnista heti sukupuolta (Tainio, Palmu & Ikävalko 2010, 13). Varhaiskasvatuksen kentällä ollessa tulee usein törmänneeksi kysymykseen, että voiko lapsia enää puhutella tyttöinä ja poikina. Tutkiessani esiopetuksen opettajan opasta haluan selvittää, millainen kuva lapsille luodaan sukupuolesta.

Suomen väestöluokituksen sukupuolen luokittelustandardi luokittelee sukupuolen mieheksi, naiseksi, määrittämättömäksi ja tuntemattomaksi. Etymologisesti sanalle *sukupuoli* ei ole löytynyt suoraa lainausta, vaan kyseinen sana on muodostunut sanojen *suku* ja *puoli* yhdistelmästä. Sana *suku* viittaa etymologisesti heimoon, sukuun, kaltaiseen ja sukulaiseen. *Puoli* viittaa sukulaiskielissä

muun muassa puoleen, puoliskoon, puolittamiseen ja puolisoon. Vielä 1950-luvulle asti puoli-sanaa käytettiin sukupuolen yhteydessä väestöluokituksissa siten, että naisia kutsuttiin ”naisenpuoliksi” ja miehiä ”miehenpuoliksi”. Sukupuoli sanana viittaa heteroseksuaaliseen väestöön ja luo mielikuvan kahdesta puolikkaasta, joiden tarkoitus on jatkaa sukua. Toisaalta nainen ja mies ovat tasavertaisia sukupuoli sanan sisällä olemalla samalla puolikkaita, jotka muodostavat suhteessa toisiinsa laajemman joukon, verisukulaisten suvun. (Kinnunen 2001, 39–41.)

2.3 sukupuolen eri ulottuvuudet

Sukupuoli voidaan jakaa eri ulottuvuuksiin. Biologisesti sukupuoli määritellään anatomian ja geneettisten ominaisuuksien avulla lapsen syntyessä. **Biologinen sukupuoli** luo stereotyyppisiä oletuksia esimerkiksi käyttäytymisestä ja luonteenpiirteistä ja ajaa vastakkainasettelua miehen ja naisen välille. Biologinen sukupuoli on yksi jaottelutapa muiden kategorioiden joukossa siinä missä esimerkiksi hiusten tai silmien väri. Biologinen sukupuoli on ollut vallitseva luokittelutapa 1970-luvulle asti, jonka jälkeen alettiin myös puhua sosiaalisesta sukupuolesta. Esimerkiksi englannin kielessä biologiselle sukupuolelle käytetään sanaa ”sex” ja sosiaaliselle sukupuolelle ”gender”. Biologinen sukupuoli ei saa olla yleistävä, vaan jokainen tulisi huomioida omana yksilönään. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 20-21.)

Sosiaalinen sukupuoli muotoutuu tekemisen kautta. Sosiaaliseen sukupuoleen liitetään identiteetin rakentuminen ja roolit sosiaalisessa maailmassa. Sukupuolitettua jakoa pidetään yksinkertaisena tapana löytää ja jaotella sosiaalisen käytöksen yksilöllisiä eroja. Yksilö oppii sukupuoltaan koskevia tehtäviä ja sääntöjä, kun sosiaalistuu sukupuoleen. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 30.) Sukupuolten säännöistä voidaan ottaa esimerkiksi, että poikien oletetaan olevan aktiivisempia ja fyysisempiä kuin tytöt. Pojille sallitaan usein aggressiivisempi käytös kuin tytöille, joiden oletetaan olevan arempia ja herkempiä. Poika, joka on arka ja ei halua osallistua fyysisiin leikkeihin saatetaan helposti laittaa kasvattajan erityishuomion kohteeksi vallitsevien oletusten perusteella. (Lappalainen 2004, 142).

Kulttuurinen sukupuoli määritellään ennakkoluulojen, mielikuvien, odotusten ja symbolien kautta, jotka liitetään sukupuoleen. Yhteiskunta asettaa odotuksia ja normeja, joista muotoutuu kulttuurisesti muuttuvat sukupuoliroolit. Kulttuurista sukupuolta voidaan pitää opittuna roolina ja käyttäytymismallina. Esimerkiksi lapset aistivat heihin kohdistuvat sukupuoliset odotukset jo hyvin varhain ja luokittelevat asioita tytöille ja pojille kuuluviin. Sukupuolirooliodotukset luovat sukupuolistereotyyppioita, jotka määrittelevät kulttuurisia toimintamalleja, miten tietyn sukupuolen edustajan tulee käyttäytyä ja mikä on hänelle sallittua ja mikä ei. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 30.)

Lapsena opitut sukupuolistereotyyppiset ajatusmallit saattavat vaikuttaa harrastusten valintaan ja nuoruudessa sekä aikuisena mahdollisesti koulun ja työelämän valintoihin (Ylitapio-Mäntylä 2012, 23). Tyypillisiä sukupuolistereotyyppisiä väittämiä ovat muun muassa, että miehet ovat parempia johtotehtävissä, loogisempia ja levottomampia kuin naiset. Naiset taas ovat tunteellisempia, kiltimpiä ja hoivaavampia kuin miehet. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 33.) Ulkonäöllisesti naisellisuuden merkkejä ovat pitkät hiukset, täyteläiset huulet, hoikkuus, meikit, korut ja vaatteiden osalta lämpimät värit ja mekot. Miehillä kylmät ja tummat värit sekä lihaksikkuus luovat stereotyyppisesti maskuliinisuutta. (Rossi 2003, 40–44; Gordon 2001, 8.) Sukpuolistereotyyppisinä leikkeinä tytöillä pidetään rauhallisia koti- ja hoivaleikkejä sekä pojilla vauhdikkaita auto tai rakentamisleikkejä (Ylitapio-Mäntylä 2012).

Psyykinen sukupuoli on yksilön subjektiivinen tietoisuus sukupuolesta. Omaan sukupuoli-identiteettiin vaikuttavat biologiset prosessit ja kulttuurisidonnaiset odotukset, jotka muodostavat koko elämän kestävän prosessin. Sukupuoli-identiteetti kehittyy yksilön ollessa vuorovaikutuksessa läheisten, vertaisryhmän ja median kanssa. Vaikka yksilön tulisi halutessaan käyttäytyä omalle sukupuolelleen tyypillisellä tavalla, olisi suositeltavaa tutustua myös vastakkaisen sukupuolen rooleihin, esimerkiksi lapsilla leikkien kautta. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 31.)

2.4 Esiopetus

Esiopetus on 6–vuotiaiden ikäluokalle järjestettävää maksutonta opetusta, joka kestää noin yhden toimintavuoden. Esiopetusta annetaan lapsille oppivelvollisuutta edeltävänä vuonna ja sitä järjestetään päiväkodeissa tai kouluissa. (Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014). Vuonna 1996 astui voimaan päivähoitolaki, joka velvoittaa kuntia mahdollistamaan kaikille 6–vuotiaille lapsille esiopetusta. (Brotherus, Hytönen, Krokfors 2002, 18.) Keskilääjän näkökulman mukaan esiopetus on 3-6–vuotiaiden kasvatus- ja opetustoimintaa. Suppeammassa määrittelyssä esiopetus kattaa kuusivuotiaiden tavoitteellisen kasvatuksen ja opetuksen. (Brotherus ym. 2002, 28.)

Esiopetusta ja sen tavoitteita ohjaa esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014). Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014) on esiopetuksen asiakirja, joka määrittää esiopetuksen ominaisuudet nojautuen perusopetuslakiin ja -asetukseen. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) mukaan esiopetuksen erityisenä tavoitteena on yhdessä lapsen huoltajien kanssa edistää lapsen oppimisedellytyksiä ja vahvistaa lapsen itsetuntoa ja sosiaalisia taitoja myönteisten oppimiskokemusten ja leikin kautta. Lapselle tarjotaan mahdollisuus ilmaisuun, vuorovaikutukseen ja uusiin kokemuksiin. Jokaiselle lapselle annetaan tasavertainen mahdollisuus oppimiseen ja koulutien aloittamiseen. (Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 14–15.) Kasvatus on arvosidonnaista ja filosofiset sekä normatiiviset käsitykset yhteiskunnasta ja maailmasta ohjaavat kasvatusta. Esiopettajan on siis tiedostettava ja tunnettava arvostuksensa, että hän välittää epäsuorasti arvoja lapsille. (Brotherus ym. 2002, 124.)

2.5 Esiopetuskirjat

Vuonna 2001 päätös lakisääteisen esiopetuksen aloittamisesta innosti tutkijat tekemään esiopetuksen toteuttamiseen tarkoitettuja oppimateriaaleja, jotka ilmesivät nopeasti markkinoille (Brotherus ym. 2002, 19). Oppikirjoja ja opettajan opaita voidaan pitää opettajan työkaluina, jotka auttavat selkeyttämään ja tehostamaan opetettavia asioita. Opettaja on vastuussa oppikirjavalinnasta, joten heillä tarvitsee olla paljon asiantuntemusta päästäkseen pedagogisten ratkaisujen toteutumiseen. (Uusikylä & Atjonen 2007, 163,167.) Oppikirjat tuottavat sitä, miten asiaa opetetaan. Oppikirjoja voidaan pitää omana genrenään, joka on neutraalia asiatekstiä ja koostuu lyhyistä tekstijaksoista, kuvista ja tehtävistä. (Savolainen 1998, 18,176.) Esiopetuskirjat poikkeavat tästä luokasta hieman. Tutkimani opettajan opas ja siihen liittyvä lapsen oma kirja sisältävät enemmän tarinoita ja kuvitus on runsasta.

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) todetaan, että kaikkien oppimateriaalien, kuten esiopetuksessa käytettävien kirjojen, on oltava lapsille ilmaisia (Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 13). Oppikirjan tulisi olla oppijalle mielekäs ja motivoida oppijaa. Opetettavat asiat tulee esittää ymmärrettävästi ja selkeästi, jotta ne edistäisivät oppimista. (Väisänen 2005, 3.) Tutkimani oppikirjasarja eroaa hieman perinteisestä oppikirjasta sen suhteen, että se sisältää runsaasti kuvia ja tekstit koostuvat enimmäkseen tarinoista ja leikkiohjeistuksista. Esiopetuskirjoihin vaikuttavat voimakkaasti esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa annetut sisältöalueet ja pedagogiset näkemykset.

3 AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET

Esiopetuskirjoja sukupuolen näkökulmasta on tutkittu hyvin vähän. Peruskoulun eri aineiden oppikirjoista on tehty jonkin verran tutkimusta sukupuolen näkökulmasta (Tainio & Teräs 2010). Peruskoulun oppimateriaaleista tehdyt tutkimukset osoittavat, että oppimateriaalit ilmentävät todella yksipuolista kuvaa sukupuolista ja esittävät ja toistavat erilaisia sukupuolistereotyyppioita (Ylitapio-Mäntylä 2012; Lappalainen 2006).

Tytöt ovat poikia harvemmin kirjojen päähenkilöinä. Hahmot, jotka ovat sukupuoleettomia tai heidän sukupuoltaan ei ole tunnistettavissa, ovat yleensä vain sivurooleissa. Lastenkirjallisuuden sukupuolijakauman epätasa-arvo on yhteydessä kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen sekä sukupuolten stereotyyppisiin oletuksiin. Perinteisissä lastensaduissa tytöt kuvaillaan passiivisiksi ja ulkonäkökeskeisiksi. Pojat kuvataan saduissa reippaiksi ja aktiiviksi seikkailijoiksi, jotka vievät tarinan juonta eteenpäin. Erityisesti prinsessasaduissa tyttöjen elämät kuvataan pyrkimyksenä avioliittoon ja oman kodin rakentamiseen. Heitä ei välttämättä kuvata juurikaan yksilöinä vaan yhtenä ison ryhmän osana. Kirjat viestivät, ettei naiset ja tytöt ole yhteiskunnassa samassa asemassa kuin pojat ja miehet. Ilmiö on nähtävissä jo kirjojen nimissä ja päähenkilöissä, joissa miehet ovat enimmäkseen edustettuina. (McCabe 2011, 201–202.)

Kuvakirjoja pidetään hyvinä opetusvälineinä, mutta sukupuolten välistä erottelua ylläpidetään arjessa niiden välityksellä. Kirjojen lukija tai kuulija ei välttämättä huomaa sukupuolten stereotyyppien korostamista, ellei hänellä ole tutkimustietoa asiasta. (Härkönen, Lappalainen, Nummenmaa, Ylitapio-Mäntylä & Lehtonen 2011, 80.) Aikuiset laativat, julkaisevat, ostavat ja lukevat kirjat. Heidän tekemät valinnat määräävät lähes aina lastenkirjallisuuden sisällön, ja miten sitä lapsille luetaan sukupolvelta toiselle. Aikuiset välittävät huomaamattaan arvoja ja asenteita tarinoiden kautta lapsille, eli kaikki kertomukset ja sadut voivat olla usein opettavaisia, vaikka niitä ei sellaisiksi mieltäisikään.

Löytämäni toistaiseksi ainoat sukupuolinäkökulman sisältävät suomalaisten esiopetusmateriaalien tutkimukset ovat Helmi Hannulan ja Sonja Balsienen (2016) kandidaatintutkielma sekä Nina Dementjeffin (2011) pro gradu. Molemmissa tutkimuksissa tutkittiin useampaa esiopetusmateriaalisarjaa, joissa pääpaino oli oppikirjoissa. Dementjeff (2011) tutki neljää eri esiopetuksen materiaalikokonaisuutta feministisellä tutkimusotteella. Hänen tutkimuksessaan tarkasteltiin aineiston sukupuolten representaatioita, subjektipositioita, diskursseja ja sukupuolittavien sanojen ja ilmaisujen määrää. Tuloksina Dementjeff raportoi, että joissakin tutkituissa esiopetusmateriaaleissa sukupuolten esittämistavat tulivat enemmän esille, ja toisissa materiaaleissa korostettiin sukupuolten välisiä eroja. Kokonaisuudessaan tulosten mukaan esiopetusmateriaaleissa sukupuolet esitetään stereotyyppisesti. Hannula ja Balsiene raportoivat samankaltaisia tuloksia Dementjeffin kanssa. Heidän kirjaamansa tulokset heijastavat konservatiivista ja stereotyyppistä näkökulmaa.

Peruskoulun oppikirjoja ovat tutkineet muun muassa Liisa Tainio ja Tiina Teräs. Heidän yhteisessä tutkimuksessaan (2010) väitetään, että yli puolet oppimateriaalien kuvista ovat maskuliinisia. Noin kolmasosa kuvista oli feminiinisiä ja loput androgyyneja tai heidän sukupuolensa ei käy ilmi. Rae Blumberg (2007) havaitsi kansainvälisessä vertailevassa tutkimuksessaan, että sukupuoliviinoma ei erotu selkeästi, mutta se on havaittavissa. Taipumuksena on, että sukupuolet esitetään stereotyyppisesti ja miehet ovat edustetummassa asemassa. Tarja Palmu (2003) tutkinut peruskoulun äidinkielenkirjoja väitöskirjassaan ja tuloksina hän raportoi miesten esitettävän sankareina ja päähenkilöinä. Naiset jäivät Palmun otoksessa myös sivurooleihin.

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä luvussa käyn läpi tutkimuksen merkitystä ja tavoitteita. Esittelen myös tutkimuskysymykseni.

4.1 *Tutkimuksen merkitys ja tavoitteet*

Tutkimukseni tarkoituksena on tarkastella valitsemaani opettajan opasta sukupuolen näkökulmasta. Ensimmäisenä tavoitteenani on lisätä tutkimuksen määrää sukupuolen ilmenemisestä esiopetuksen opettajan oppaissa tämän kandidaatin-tutkielman avulla. Toinen tavoitteeni on selvittää, millaisia sukupuolirooleja opettajan opas viestittää. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisena sukupuoli näyttäytyy ja millaisia käsityksiä sukupuolesta opettajan oppaan sisältämät tarinat, leikit ja kuvat välittävät esikoululaisille.

4.2 *Tutkimuskysymykset*

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Miten sukupuoli näyttäytyy Huiske-opettajan oppaassa?
2. Millä tavoin opettajan oppaan kuvissa, leikeissä ja tarinoissa representoidaan tyttöjä/naisia ja poikia/miehiä?
3. Millaisia feminiinisinä ja maskuliinisinä pidettyjä toimintatapoja opettajan oppaassa on?

Näiden kolmen tutkimuskysymyksen avulla etsin vastauksia diskurssianalyysin avulla.

4.3 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto koostuu *Huiske*-esiopetussarjan opettajan oppaasta. *Huiske* on Lasten keskuksen ja Kirjapaja Oy:n vuonna 2014 julkaisema esiopetussarja, eli se on uusimman esiopetussuunnitelman mukainen. Tutkimani opettajan opas on sarjan toinen painos, joka on ilmestynyt vuonna 2016. Oppaan on kirjoittanut Katri Kirkkopelto, Pieta Raitala, Kaisa Raittila ja Rauna Sirola. Kuvittajina ovat toimineet Katri Kirkkopelto ja Venla Poskela.

Huiskeen opettajan oppaassa on 219 sivua, joiden lisäksi on kirjan lopussa liitteinä värityskuvia ja erilaisia tehtäväpohjia. Opas on jaettu seitsemään osioon: ”Tervetuloa Huiskeeseen!”, ”Huiskeen käyttöohjeet”, ”Näkökulmia esiopetuksen oppimiskokonaisuuksiin”, ”Satujaksot”, ”Sadut selkokielellä”, ”Laulut” ja ”Liitteet”. Jokaisessa satujaksossa jakson sisällöt ovat jaettu esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaisiin oppimiskokonaisuuksiin. Satujen yhteydessä on ehdotuksia opettajalle, miten käsiteltävää aihetta voidaan syventää ja kehittää esimerkiksi leikin ja toiminnan avulla. Opettajan opas sisältää lapsen oman kirjan kuvituksen ja tehtävät. Lapsen kirjan sivut ovat aseteltu myös opettajan oppaaseen pieninä kuvina. Näiden lisäksi opettajan oppaan kuvituksessa sarjan hahmot seikkailevat ohjetekstien ja satujen ympärillä.

Huiske kertoo suuresta puusta, jonne muuttaa erilaisia hahmoja. Hahmot tutustuvat hiljalleen toisiinsa ja opettelevat vuoden aikana elämään yhdessä. Hahmoja on yhteensä yhdeksän: Nipotti, Apuli, Lyyrinen, Pyyterö, Viisakko, Nuutelo, Väistämöinen, Kuuli ja Rauhio. Jokainen hahmo asuu puun eri tasolla. Hahmot esiintyvät aineistossa melko tasapuolisesti, joten ei voida sanoa, kuka hahmoista on selkeässä pääroolissa.

4.4 Diskurssianalyysi tutkimusmenetelmänä

Käytän tutkiessani opettajan oppaan kuvia ja tekstejä analysointimenetelmänä diskurssianalyysia, jonka avulla pyrin löytämään erilaisia kuvaustapoja sukupuolista. Diskurssianalyysin perusajatuksena on tarkastella kielenkäyttöä tekemisenä, joka muotoutuu erilaisissa sosiaalisissa prosesseissa (Suoninen 1999, 17).

Erityisen kiinnostuneita diskurssianalyysissa ollaan kulttuurissa esiintyvistä käytänteistä, jotka pitävät kulttuuria elävänä ja muuttavana. Sosiaalisessa todellisuudessa diskurssi luo esittäjälle position, joka tuottaa yksilön identiteetin rakentamisen kautta jälleen diskurssin. Esittäjän asema ja kulttuuriset normit tulisi huomioida diskursseja analysoidessa. (Remes 2006, 289, 309).

Kieltä käytettäessä ei ainoastaan kuvata maailmaa, vaan merkityksellistään, järjestetään, rakennetaan, uudistetaan ja muunnetaan sosiaalista todellisuutta. Neutraalin sävyisissä kuvauksissa käytetyissä sanoissa saattaa kätkeytyä odotuksia siitä, mitä pidetään luonnollisena. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 18–19.) Diskurssianalyysin tarkoituksena on haastaa itsestäänselvyksinä pidetyt käsitykset tiedosta ja todellisuudesta. Diskurssianalyysin mukaan ei ole olemassa täysin oikeita käsityksiä todellisuudesta, joiden kautta voisi kritisoida toisia käsityksiä vähemmän oikeiksi. Kaikki todellisuuden eri versiot muodostuvat kanssakäymisen seurauksena ja tietyt todellisuuden versiot ovat vallitsevampia kuin toiset pitkien prosessien kautta. Diskurssin dekonstruktio paljastaa systemaattisesti tekstin ja kuvien tulkintatavat ja kyseenalaistaa itsestäänselvyudet, kun tekstiä ja kuvia puretaan osiin. Dekonstruktio haastaa lukijan pohtimaan tekstin ja kuvien piiloviestejä ja ristiriitaisuuksia. (Pynnönen 2013, 10,16.)

Käytän kriittistä otetta tulkinnassani, kun pohdin sukupuolen ilmenemistä opettajan oppaan teksteissä ja kuvissa. Keskityn poimimaan teksteistä sukupuoleen liittyviä tai sukupuolittuneita sanoja, nimityksiä ja ilmaisuja. Nimeämisen lisäksi kiinnitän huomiota sanojen käyttötapaan, eli miten eri adjektiiveilla, adverbeilla ja substantiiveilla kuvaillaan sukupuolta. Tutkin myös hahmojen subjektipositioita kuvissa, eli hahmojen kuvien tilanhallintaa. Painottuneet käsitykset sukupuolesta opettajan oppaan teksteissä ovat myös kohteenani.

Representaatio on vakiintunut visuaalisen kulttuurin tutkimuksen käsitteistöön, kun puhutaan kuvista: kuvat ovat representaatioita eli esityksiä aina jostakin. Representaatioita voidaan pitää eräänlaisina todellisuuden heijastumina, jolloin voidaan pohtia, kuinka hyvin kuva vastaa todellisuutta.

Representaatio myös rakentaa todellisuutta, jolloin tarkastellaan, millä keinoilla todellisuutta rakennetaan ja minkälaiseksi todellisuus muodostuu kuvan kautta. Kyse on merkitysten tuottamisesta ja representaatioiden toiminnallisuudesta.

Kuvien tuottaminen vastaanottajalle, joka käyttää ja kuluttaa niitä, vaatii aina tulkinnallisia prosesseja. (Pennanen 2015, 107.) Kuvan katsoja siis tulkitsee kuvia omasta näkökulmastaan eli siten, miten hänelle on opetettu tai hänen halutaan kuvaa tulkitsevan.

Tulkittaessa kuvaa on tärkeää tiedostaa, ettei kuva sellaisenaan anna todellista vaikutelmaa maailmasta. Kuva on aina tulkinta, johon vaikuttaa tulkitsijan oma arvomaailma. Representaation tulkitsemiseen tarvitaan visuaalista lukutaitoa. Visuaalinen lukutaidon käsite perustuu semioottiseen teoriaan, jossa tutkitaan representaatioita ja niiden esitystapoja. Visuaalinen lukutaito pohjautuu oletukseen, että kuvia voi lukea samalla tavalla kuin kirjoitettua tekstiä. Visuaalista ja kirjoitettua kieltä ei tarvitse ajatella toistensa vastakohtina, sillä ne ovat yhteydessä toisiinsa. Tekstit koostuvat merkeistä, jotka ovat eräänlaisia kuvia, joita luetaan. Yhteydestä huolimatta visuaalinen ja kielellinen eivät täysin palaudu toisiinsa. (Pennanen 2015, 108.) Kun tulkitset kuvia, pyrin kiinnittämään huomion muun muassa pää- ja sivuhenkilöiden sukupuoleen tai sukupuoleettomuuteen.

5 TUTKIMUSTULOKSET

5.1 Hahmot

Oppaassa seikkailevia eläimiä muistuttavia hahmoja on yhdeksän, joista jokaisella on omat luonteenpiirteensä ja tapansa toimia. Sarjan tekijöiden tarkoituksena on, että hahmot toimivat sosiaalisten ja tunnetaitojen harjoittelun apuna, kun lapsi käsittelee hahmojen tunteita ja kokemuksia itsensä kautta (Kirkkopelto, Raitala, Raittila & Sirola 2016, 6). Oppaan hahmot ovat sukupuolettomia tai miespuolisia lukuun ottamatta yhtä naishahmoa.

Nipotti pukeutuu mekkoihin ja on sarjan ainoa naispuolinen hahmo. Häntä kuvaillaan täsmälliseksi ja tarkaksi nipottajaksi, joka ei voi sietää epäjärjestystä (Kirkkopelto ym. 2016). Hän on erityisen tarkka siitä, että naulat ovat suorassa, ja tärkeää hänelle ovat kellonajat. Nipotti kirjoittaa oman nimensä i-kirjaimen numerolla yksi, ja on tärkeilevä. Hänellä on yleensä tapana rajoittaa, määrätä ja komentaa muita. Kuitenkin hän on myös oikeudenmukainen. Tarkkaileva Nipotti rentoutuu vuoden aikana ja alkaa lopulta leikkiä toisten kanssa.

Apuli nimensä mukaisesti auttaa mielellään muita. Apulin oikea nimi on Apuri, mutta hän ei osaa sanoa tarinan alussa r-kirjainta (Kirkkopelto ym. 2016, 188). Hän auttaa niin paljon muita kotien rakentamisessa, ettei ehdi saamaan omaansa valmiiksi. Apuli kuuntelee muita ja on empaattinen. Hän ei oikein osaa ottaa itseään huomioon ja jaa usein huomaamattomaksi. Vuoden lopulla hän kuitenkin oppii ajattelemaan myös itseään. Apuli pukeutuu siniseen ja on luonteeltaan hiljainen ja poikamainen. Kuitenkin Apulissa on ominaisuuksia, joita voidaan pitää feminiinisinä, kuten herkkyys, rauhallisuus ja hoivarooli, joita ei pidetä stereotyyppisesti poikien piirteinä (Annala 2018, 19).

Lyyrinen on haikeamielinen ja kaunosieluinen hahmo, joka jää hieman ulkopuoliseksi. Hän puhuu riimitellen ja toivoo, että runous lisääntyisi muidenkin keskuudessa. Lyyrinen on hieman arka, mutta kuitenkin arvostaa itseään ja ihaillee omaa ainutlaatuisuuttaan.

Pyyterö on utelias, villi, impulsiivinen ja todella puhelias. Hän on keksijä ja osaa rakentaa erilaisia keksintöjä. Hänellä on tapana hätäillä asioiden kanssa ja puuttua toisten asioihin. Pyyterö menee helposti mukaan sellaisiin puuhiin, joihin ei välttämättä kannattaisi hakeutua. Hän edustaa stereotyyppistä vilkasta poikaa, joka on äänekäs ja temppuileva (Ylitapio-Mäntylä 2012, 25). Aktiivisesta luonteesta huolimatta hän ei kuitenkaan kiusaa muita hahmoja, vaan auttaa heitä. Maskuliinisina piirteinä Pyyteröllä on kädentaidot, kiinnostus rakentamiseen ja puheliaisuus. Feminiinisenä piirteenä voidaan taas pitää halua pitää toisista huolta.

Viisakko on joukon asiantuntija, joka on matemaattisesti lahjakas. Hän on kiinnostunut laskemisesta ja mittaamisesta. Hän tietää paljon ja kulkee omia polkujaan. Viisakko puhuu vähän, mutta painavasti ja käyttää sivistyssanoja. Hän ajattelee aina realistisesti ja pukeutuu kravattiin. Viisakko edustaa maskuliinisuuden liitettävää matemaattista osaamista ja teoreettista ajattelua (Ylitapio-Mäntylä 2012, 25).

Nuutelo on arka ja ystävällinen hahmo, jolla on suuret surulliset silmät. Hän tuntee välillä itsensä yksinäiseksi. Nuutelo kommunikoi viheltämällä aina kun ei uskalla puhua. Vuoden mittaan Nuutelo opettaa toisille ystävällisyyttä ja rohkaisuuta samalla itse.

Suurikokoinen **Rauhio** on viisas ja rauhallinen hahmo. Rauhiolla on päällään ”huolihousut”, jonka taskuihin muut hahmot voivat sukeltaa. Rauhio on nimensä mukaisesti sovittelija ja rauhan tuoja, joka asui puussa jo ennen muiden tuloa. Hän ratkaisee konfliktitilanteissa riidat ja ehdottaa muille ratkaisua. Hän on ryhmän auktoriteetti, jota muut kuuntelevat ja tottelevat. Rauhio on suhteellisuudentajuinen, mutta joskus hän saattaa olla vähän flegmaattinen.

Väistämöinen pelkää usein, mutta yrittää peittää pelkonsa jollakin teko-syyllä. Hän tekee yleensä asiat valmiiksi omissa oloissaan ja tarvitsee rauhaa rohkaistuakseen. Hän ei uskalla näyttää pelkoaan muille, vaan kokee, että hänen täytyy piilottaa tunteensa ja epävarmuutensa muilta. Maskuliinisuuteen on liitetävissä tunteiden näyttämisen välttäminen, ja Väistämöinen yrittää olla vahva ja rohkea muiden silmissä (Annala 2018,19). Säikähtäessään Väistämöinen yrittää peitellä äännähdystään haukottelulla (Kirkkopelto ym. 2016, 24). Väistämöisen tunnistaa vihreästä piposta.

Kuuli on viileä, rento ja turhamainen hahmo, joka pitää aurinkolaseja vain ylläpitääkseen imagoaan. Hän pitää laseja päässä, vaikkei aina näkisi minne hän on menossa. Kuuli on ryhmän ”coolein jätkä” ja puhuttelee muita ”hemmoina”. Kuuli edustaa maskuliinisuutta muun muassa pukeutumisen kautta, toisten vähättelyllä ja vaikutusvaltaisuudella (Annala 2018,19). Kuuli esittää olevansa muiden yläpuolella, mutta vuoden mittaan hän oppii ottamaan myös muut huomioon.

5.2 Sukupuolten representaatiot

Opettajan oppaan kuvitus on väritykseltään monipuolista. kuvissa on käytetty kylmiä ja lämpimiä sävyjä, ja luonto on keskeisessä asemassa. Kuvitukseen on panostettu, ja hahmojen tunteet ja mielialat tulevat lukijalle helposti samaistuttaviksi, ja kuvat houkuttelevat lapsia tarkastelemaan kuvitusta tarkemmin. Tarinoiden kohtaukset on aseteltu niin, että kuvakulma on kolmannessa persoonassa. Hahmot eivät siis tiedä olevansa katsomisen kohteina, eikä kuvituksessa hahmot poseeraa lukijalle.

Hahmojen vaatetuksesta on havaittavissa sukupuolittavia värejä. Punaista kukkakuviollista vaatetta pidetään stereotyyppisesti tyttöjen pukeutumisenä ja poikien puolesta sinisinä urheilullisina vaatteina (Ylitapio-Mäntylä 2012, 74). Nipotti, joka on sarja ainoa tyttöhahmo, pukeutuu punaisiin mekkoihin, ja on hahmoista ainoa, jolla on silmissä ripset. Pojat ovat oppaassa puettu siniseen, vihreään, mustaan ja harmaaseen.

Värit eivät ole ainoa tapa kuvata hahmojen sukupuolta, vaan sitä voidaan kuvailla myös yksittäisten vaatekappaleiden kautta. Nuutelo pukeutuu siniseen kokopukuun muuttuessaan supersankariksi. Viisakolla on sininen tai vihreä kravatti, ja Väistämöisellä vihreä pipo. Kuuli pukeutuu siniseen syys- ja talvitakkiin sekä siniseen tai vihreään merirosvopaitaan.

Sukupuolittavat värit ovat näkyvissä myös hahmojen kodeissa. Pyyterön talo on rakennettu sinisestä traktorista ja sisustus koostuu työmaakylteistä ja erilaisista keksinnöistä. Nipotilla on vaaleanpunainen talo, jossa on vaaleanpunainen pihaportti. Väistämöisen teltta on vihreä. Kuulin ja Viisakon talot ovat väritykseltään siniset ja violetit.

Osalla hahmoista ei ole minkäänlaista vaatetusta, joka viittaisi mihinkään sukupuoleen. Myöskään hahmojen eleisä tai käytöksestä ei ole pääteltävissä sukupuolta. Tällöin voidaan tulkita, että nämä hahmot ovat sukupuoleettomia, mutta tulkinta on jätetty lukijalle. Sukupuolettomina hahmoina voidaan pitää Nuutelo ja Lyyristä. Kuitenkin aineistosta on havaittavissa merkkejä, jotka voivat vihjata jotain hahmon sukupuolesta, mutta tulkinta on täysin lukijalla. Lyyristä voidaan pitää sukupuolettomana, mutta hänen talonsa on tumman sininen. Talossa on kuitenkin vaaleanpunainen ikkuna, jossa on sydämen muotoinen reikä.

Opettajan oppaassa on lapsen kirjan tehtävien lisäksi myös lisätehtäväpohjia, joissa on paljon kuvitusta. Lisätehtävien sukupuolijakauma on melko miespainotteinen. Lisätehtäväsivuja on 21 kappaletta, joista kahdessa on sarjan päähenkilöitä. Näissä kahdessa sivussa Nipotti esiintyy vain neljässä sivussa. Sukupuolettomina pidettäviä hahmoja on neljällä sivulla. Poikia on yhteensä kymmenellä sivulla. Päähenkilöiden lisäksi lisätehtävissä on ihmistä esittäviä kuvia. Ihmishahmoista kaikki on tulkittavissa pojiksi tai miehiksi. Yhtään tyttöä, naista tai sukupuoleetonta ei löytynyt. Mielenkiintoinen havainto oli yhdessä laskutehtävässä, jossa pitää laskea, kenellä hahmoista on yhtä paljon rahaa. Hahmot, joilla on feminiinisiä piirteitä, omistavat yhtä paljon rahaa. Muut hahmot ovat maskuliinisia ja heillä on enemmän rahaa, kuin hahmoilla, joilla on feminiinisiä piirteitä. (Kirkkopelto ym. 2016, 179.)

5.3 Sukupuolen ilmeneminen teksteissä

Huiskeen tekijät pyrkivät sanojensa mukaan luomaan hahmoista samaistuttavia lapsille. Hahmojen tarkoitus on olla erilaisia toimintatavoiltaan, luonteeltaan ja taidoiltaan. Oppaassa kerrotaan opettajalle taustatietoja hahmoista, joiden tarkoitus on jäädä hieman avoimiksi, jotta kaikkia hahmojen piirteitä ei tarjottaisi valmiina lapsille. (Kirkkopelto ym. 2016, 4,6.) Tekijöiden tarkoituksena on huolimatta, opas antaa toisenlaisen kuvan henkilöihin samaistumisesta.

Sukupuolien määrä on selkeästi epätasapainossa: yhdeksästä hahmosta yksi on selkeästi tyttö, kaksi on tulkittavissa sukupuolettomiksi ja loput ovat poikia. Hahmojen nimet eivät kuitenkaan suoraan viittaa mihinkään sukupuoleen. Hahmojen sukupuolettomuutta on selkeästi yritetty rakentaa, mutta kuitenkin hahmojen toimintatavat, sanomiset ja käyttäytyminen viittaavat selkeisiin sukupuolirooleihin. Näin oppaan diskursseissa tulevat esiin vallalla olevat sukupuolistereotyyppit ja erilaisuusdiskurssi, jossa luodaan eroja naisten ja miesten välille (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 19).

Oppaan teksteissä maskuliinisuus on dominoivassa osassa verrattuna feminiinisiin ominaisuuksiin. Tämä tosin saattaa johtua siitä, että lähes kaikki hahmot ovat yhtä lukuun ottamatta omistavat maskuliinisia piirteitä. Hahmojen luonteita pyritään tuomaan karikatyyrisesti esiin. *Huiskeessa* pojat saavat hahmojen kautta huomattavasti enemmän samaistumisen kohteita, kuin muut sukupuolet. Tytöistä ei anneta juurikaan muuta kuvaa, kuin määräilevinä ja nipottavina persoonina, jolloin samaistuminen jää hyvin yksitoikkoiseksi. Hahmoista *Kuuli* on selkeästi maskuliininen. Hänellä on tapana haastaa riitaa ja pitää muita alapuolellaan. Hän on sarjan ”kovis”, mutta kuitenkin lopuksi vapautuu roolistaan kasvaessaan persoonana. Oppaan teksteistä huomaa, että tekijät ovat pyrkineet innostamaan poikia oppimiseen, mutta samalla he unohtavat tyttöjen näkökulman.

Huiskeen ainoa tyttöhahmo *Nipotti* esitetään monessa valossa vuoden aikana, mutta kokonaisuudessaan hahmosta jää negatiivinen mielikuva. Hahmon esittelykuvassa (Kirkkopelto ym. 2016, 6) ja oppaan pikkukuvissa hahmo vaikuttaa itsevarmalta, ystävälliseltä ja tyytyväiseltä, mutta tarinat ja esittelyteksti antavat toisenlaisen vaikutelman. Tarinoissa häntä kuvaillaan tyytymättömäksi ja vihaiseksi ja on usein kädet puuskassa.

Hänen äänensä on kimittävä ja hän käyttää usein toteamusta ”mitäs minä sanoin”. Yksi satujakso käsittelee tunteita ja huonotuulisuutta, ja *Nipotti* on siinä pääosassa. Huonotuulisuus liitetään sarjan ainoaan tyttöön, mikä herättää kysymyksiä sarjan tekijöiden valinnoista. *Nipottia* ei suoraan kutsuta tytöksi, mutta rajoittuneet stereotyyppiset kuvailut luvat tyttömäistä kuvaa.

Oppaan teksteissä on jonkin verran sukupuolittavaa sanastoa. Jokaiseen satujaksoon kuuluu äänneharjoituksia, jotka sisältävät lyhyitä ja yksinkertaisia sanoja. Sanojen joukossa on myös sarjan hahmojen nimiä. Sukupuolittavia sanoja äännetettävissä ovat *isä, Miisa, diiva, daami ja äiti*. Erään leikin ohjeistuksessa käytetään esimerkkinä pojan nimeä, joka on myös ainoa nimen maininta leikiohjeissa:

”Olen Pekka ja kutian täältä.” (Kirkkopelto ym. 2016, 30.)

Opettajalle tarkoitetuissa teksteissä ja ohjeissa on enemmän sukupuolittavia sanoja, kuin lapsille luettavissa saduissa. Saduissa luodaan stereotyyppisiä toimintatapojen ja kuvituksen kautta, kun taas ohjeissa korostuvat sanavalinnat. Aikaisemmin mainitsin *Kuulin* maskuliinisuuden korostamisen, mutta saduissa myös Väistämöisen olemus saa maskuliinisia piirteitä:

” ’Haluatteko kuulla...’, aloitti Väistämöinen ja yritti saada maalipensseliä kannattelevan käsivartensa näyttämään lihaksikkaammalta.” (Kirkkopelto ym. 2016, 44.)

Liikunnallisissa leikeissä käytetään enimmäkseen leikittävänä hahmona tai esimerkkinä *Pyyteröä*. Asetelma luo mielikuvan aktiivisesta ja liikunnallisesta pojasta, jolloin lapset, jotka eivät koe itseään samaan rooliin, jäävät ulkopuoliksi. Eräässä tehtävässä ohjeistetaan piirtämään *tikku-ukko*. Sana olisi voinut olla myös neutraalimpi *tikkuhahmo*. Toisessa tehtävässä opettajaa ohjeistetaan miettimään lasten kassa, millaiset mainokset sopivat tietyille sukupuolille (Kirkkopelto ym. 2016, 96). Tehtävässä on vaarana, että lapsille saattaa jäädä mielikuva, että he eivät voi tulevaisuudessa käyttää jotakin tuotetta, koska eivät ole tiettyä sukupuolta.

6 POHDINTA

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten sukupuoli näyttäytyy *Huiske*-sarjan opettajan oppaassa. Tutkimuksessa selvitin, miten tytöt, pojat, miehet ja naiset kuvataan ja millaisina ne esiintyvät opettajan oppaassa. Analyysini mukaan maskuliinisuus oli dominoivassa asemassa feminiinisuuden nähden niin representaatioissa kuin teksteissä.

Opettajan oppaan kuvituksessa maskuliiniset hahmot ovat selkeänä enemmistönä. Oppaan ohjeet opettajalle sisältävät joissakin kohdissa hyvin jyrkästi sukupuoliittavia termejä. Tulokset ovat melko hämmentäviä, sillä opettajan opas on uusimman esiopetussuunnitelman perusteiden mukainen, joten luulisi sukupuolten moninaisuuden ja sukupuolten välisen tasa-arvon näkyvän sarjassa monipuolisemmin. Oppaan tekijät eivät ole luultavasti tehneet ratkaisuja sattumalta, vaan ovat tiedostaneet hahmojen ominaisuudet ja toimintatavat. Etenkin ulkoapäin nähtävät ratkaisut korostuivat kuvissa.

Saamani tulokset ovat samankaltaisia aikaisempien oppikirjatutkimusten kanssa, joiden mukaan sukupuolet esitetään hyvin stereotyyppisesti (esim. Palmu 2003; Tainio & Teräs 2010; Dementjeff 2011). Hahmojen representaatiot korostavat kuvituksessa perinteisiä sukupuolistereotyyppioita. Feminiinisenä pidettävä hahmo pukeutuu punasävyisiin mekkoihin tai punaiseen pitkään takkiin. Myös korvien tupsut ovat punaiset. Maskuliinisilla hahmoilla pukeutuminen on sävyiltään sinistä ja vihreää. Vaatteina toimivat kravatti, housut tai vain paita. Hahmojen puheessa feminiiniset ominaisuudet esitetään tunteellisuutena, ärtyneisyytenä, järjestelmällisyytenä ja käskyttävänä. Maskuliinisessa kielessä korostuvat äänekkyyys, voima ja aktiivisuus. Aineistossa vahvana on erilaisuusdiskurssi, jossa tytöt ja pojat nähdään erilaisina toimijoina, ja tyttöjen toimintatila ja toimijuus ovat rajattuja (Ojala, Palmu & Saarinen 2009).

Vaikka opettajalle tarjotaan valmista opettamiskokonaisuutta, on vastuu kuitenkin hänellä päättää miten hän opettaa lapsia. Esiopetuskirjan valinnassa vastuu on aikuisella, joten hän voi päättää, minkälaisen kirjan valitsee vai valitseeo kirjaa ollenkaan. Varhaiskasvatuslaki ja esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet eivät määrää, että esiopetuskirjoja olisi pakko käyttää. Esiopetuskirjojen valinnoista ja niiden käyttämättömyydestä puhutaan oman kokemuksen mukaan erittäin vähän, joten tietoisuutta olisi hyvä lisätä koulutuksen kautta. Myös kustantamoiden ja kirjojen tekijöiden olisi hyvä olla tietoisia siitä, minkälaisessa valossa asioita esittävät.

Toteutin tutkimukseni vain yhden esiopetussarjan opettajan oppaasta. Jatkoa ajatellen olisi mielenkiintoista tietää, miten sukupuolta esitetään muiden sarjojen opettajan oppaissa, erityisesti tulevaisuudessa *Huiske*-sarjaa uudemmissa sarjoissa. Esitystapoja voisi verrata myös eri painosten välillä, ja selvittää eroavatko ilmenemismuodot toisistaan saman sarjan eri painosten välillä.

6.1 Tutkimuksen luotettavuus

Saadut tulokset perustuvat omiin tulkintoihini, joita olen pyrkinyt kuvailemaan mahdollisimman objektiivisesti feministisellä teoriaotteella. Lisäksi olen pyrkinyt parantamaan tutkimuksen luotettavuutta arvioivalla ja kriittisellä työasenteella. Olen pyrkinyt kuvailemaan tuloksia ja tutkimisprosessia mahdollisimman tarkasti, ja olen perustellut valintani. Valmista aineistoa analysoitaessa tutkija ei vaikuta aineiston laatuun, mikä parantaa tutkimuksen luotettavuutta. Diskurssianalyysin vakuuttavuus voidaan osoittaa tulkintojen suhteuttamisella aikaisempiin tutkimuksiin. Validiteetti vahvistuu, jos tulokset ovat samansuuntaisia aikaisempien tutkimusten kanssa. (Juhila & Suoninen 2002, 236–237.) Kuten aiemmin jo totesin, saamani tulokset ovat samankaltaisia aikaisempien oppikirjatutkimusten kanssa.

7 LÄHTEET

- Annala, M. 2018. Television elintarvikemarkkinointi ja sukupuoli: Naiseuden ja mieheyden representaatiot 2010-luvun Suomessa. Tampere University Press.
- Blumberg, R. 2007. Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for all by 2015: will we make it?
- Broady, D. 1994. Piilo-opetussuunnitelma: Mihin koulussa opitaan? Tampere: Vastapaino.
- Brotherus, A. Hytönen J. & Krokfors L. 2002. Esi- ja alkuopetuksen didaktiikka. 2. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- Dementjeff, N. 2011. Miten esiopetusmateriaaleissa esitetään sukupuolta. Pro gradu -työ. Opettajankoulutuslaitos, Helsingin yliopisto.
- Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet. 2014. Helsinki: Opetushallitus. Viitattu Saatavissa: http://www.oph.fi/download/129690_Esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2010.pdf Viitattu 20.1.2020.
- Gordon, T. 2001. Johdanto. Teoksessa M. Nikunen, T. Gordon, S. Kivimäki & R. Pirinen (toim.) Nainen/naiseus/naisellisuus. Tampere University Press. 8–18.
- Hannula, H. & Balsiene, S. 2016. Sukupuoli esiopetuskirjoissa. Kandidaatintutkielma. Oulun yliopisto.

- Härkönen, Lappalainen S., Nummenmaa, Ylitapio-Mäntylä & Lehtonen. 2011. Varhaiskasvatus ja sukupuoli lapsuus. Teoksessa Lehtonen, J. (toim.) Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen. Helsingin yliopisto. 79–90.
- Jokinen, A. Juhila, K. & Suoninen, E. 1993. Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino. 17–47.
- Juhila, K. & Suoninen, E. 2002. Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa: Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssi-analyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino. 233–252.
- Kinnunen, M. 2001. Luokiteltu sukupuoli. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Koivunen, A. & Liljeström, M. 1996. Kritiikki, visiot, muutos. Teoksessa A. Koivunen & M. Liljeström (toim.) Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino. 9–34.
- Lappalainen, S. 2004. Piiri pieni pyörii. Pojat, kansallisuus ja erot esikoulussa. *Kasvatus* 35 (2). 133–144.
- Lappalainen, S. 2006. Kansallisuus, etnisyys ja sukupuoli lasten välisissä suhteissa ja esiopetuksen käytännöissä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Liljeström, M. 2004. Feministinen metodologia – mitä se on? Teoksessa M. Liljeström (toim.) Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino. 9–21.
- Meri, M. 1992. Miten piilo-opetussuunnitelma toteutuu. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 104. Helsinki: Yliopistopaino.

- Naskali, P. 2010. Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) Käsikirja sukupuoleen. Tampere: Vastapaino. 277–288.
- Ojala, H. Palmu, T. & Saarinen, J. 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa H. Ojala. T. Palmu & J. Saarinen (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tampere: Vastapaino. 13–38.
- Palmu, T. 2003. Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilta. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. 2009. Kurssi kohti diskurssia. Tampere: Vastapaino.
- Pynnönen A. 2013. Diskurssianalyysi: Tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen. Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu. PI 35, 40014 Jyväskylän yliopisto. Saatavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42412/978-951-39-5471-0.pdf?sequence=1> Viitattu 16.4.2020.
- Remes, L. 2006. Diskurssianalyysin perusteet. Teoksessa Metsämuuronen, J. (toim.) Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Helsinki: Methelp. 288–375.
- Savolainen, K. 1998. Kieli ja sen käyttäjä äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana. Joensuun Yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja no 43. Joensuu.
- Suoninen, E. 1999. Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.), Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino. 17–36.

Tainio, L. Palmu, T. & Ikävalko, E. 2010. Opettaja, oppilas ja koulun sukupuolitunut arki. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus. 13–22.

Tainio, L. & Teräs, T. 2010. Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Elektroninen aineisto. Helsinki: Opetushallitus. Saatavissa: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/126079_sukupuolijasennys_perusopetuksen_oppikirjoissa_0.pdf Viitattu 15.11.2019.

Uusikylä, K. & Atjonen, P. 2007. Didaktiikan perusteet. Helsinki: WSOY.

Varhaiskasvatustilain 3 § 6 mom. (540/2018). Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180540> Viitattu 15.11.2019.

Väisänen, J. 2005. Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. Nro 107.

Ylitapio-Mäntylä, O. 2012. Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Jyväskylä: PS-kustannus.